

ความแพร่หลาย และลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง
เรื่องสังข์ทอง ตอน “เลือกคู่-หาปลา” ของกรมศิลปากร¹

The Prevalence and Characteristics of Lakhon Nok in the Royal Court Style as performed in the
episode “Leuak Khu - Ha Pla” of the Story Sangthong by the Fine Arts Department

ฉันทวิช ปิ่นทอง/Thuntawat Pintong²

จินตนา สายทองคำ/Jintana Saitongkum³

อัครวิทย์ เรืองรอง/Akhawit Ruengrong⁴

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ (1) ศึกษาความแพร่หลายของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง และ (2) ลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร โดยใช้วิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ข้อมูลจากหนังสือ สุนัขบัตร เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่างๆ และสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วเรียบเรียงข้อมูลนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่าความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง เริ่มมีมาแต่โบราณทั้งในรูปแบบของวรรณกรรมมุขปาฐะ แต่เดิมนิทานในปัญญาสาคร เรื่องสุวรรณสังฆชาดก ซึ่งแพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีผู้นำเอานิทานมาแต่งเป็นบทละคร ได้รับความนิยมเรื่อยมาจนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 2 ได้ทรงนำนิทานเรื่องสังข์ทองมาพระราชทานขึ้นเป็นบทละครนอก เพื่อนำไปให้ละครผู้หญิงของหลวงในพระองค์แสดง นับว่าเป็นฉบับที่ได้รับความนิยมและแพร่หลาย ภายหลังเรียกการแสดงนี้ว่า ละครนอกแบบหลวง และรูปแบบการแสดงละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทองได้ถ่ายทอดมาสู่กรมศิลปากร จากนั้นได้มีการปรับปรุงแล้วแก้ไขใหม่เพื่อให้เหมาะกับการชมในปัจจุบัน ตอนที่นิยมนำมาจัดแสดง ก็คือตอนเลือกคู่-หาปลา ซึ่งเป็นตอนที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวในด้านของบทละครที่มีเนื้อหาครบรส มีรูปแบบการแสดงที่สำคัญคือทางเดินที่กำหนดไว้ตามจารีต มีกระบวนท่ารำงามอย่างละครใน แต่รำกระชับตามบท ประกอบกับดนตรีที่ไพเราะ เพลงร้องมีการผสมผสานระหว่างเพลงทางนอก และเพลงทางใน การแต่งกายขึ้นเครื่องตามรูปแบบละครใน ประกอบกับฉากที่สมจริง ทำให้ได้รับความนิยมเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : ความแพร่หลาย, ลักษณะเด่น, ละครนอกแบบหลวง, สังข์ทองตอนเลือกคู่-หาปลา

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “กลวิธีการแสดงบทพากย์ละครนอกแบบหลวง” ของนายฉันทวิช ปิ่นทอง สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

² นักศึกษาคณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

³ รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

*Manuscript received October 16, 2019; revised November 20, 2019 and accepted December 12, 2019

Abstract

This research article has two objectives, namely to study the prevalence and the distinctive characteristics of the Lakhon Nok in the royal court style as performed in the episode “Leuak Khu - Ha Pla” in the story Sangthong of the Fine Arts Department. For the research, qualitative methods were used, such as interviews with experts and analysis of data from play bills, documents and related research from various data sources. Then, the data have been compiled and presented in a descriptive analysis.

The results of the study showed that, since ancient times, the story Sangthong began to be widely known through oral tradition. Originally from the buddhist literature about Suwannasang Chadok, Sangthong was a common story known in various localities. During the Ayutthaya period, the various stories were put together to compose a play, which became popular until the Rattanakosin period. During the reign of King Rama 2, the story of Sangthong has been transposed to the royal writing as a play of Lakhon Nok style in order to have the royal inner court female dancers perform for His Majesty. This version is considered as very popular and widespread, and, later on, will be known as the story Sangthong in the Lakhon nok Royal Court Style. The form of Lakorn Nok performances in the style of the royal inner court for the story Sangthong has been past on from one generation to another up to the Fine Arts Department as we know today. Then, the form has been revised and adapted to suit nowadays standards and the audience’s taste. A popular episode from this story, which is still often performed nowadays is called Leuak Khu – Ha Pla. Its success can be explained for several reasons: the narrative script has distinctive characteristics including various plays and emotions; the form for the performance of this episode is important as it respects ancestral traditions of Thai play; it displays beautiful dance choreographies from the female royal inner court dances, but in a more concise form according to the script; it combines harmonious music with singing, which merges folk and classical styles; the costumes are in the same style as found in the female royal inner court performances; and, finally, the use of realistic setting. All those detailed elements contribute to this performance’s ongoing success and popularity.

Keywords : Prevalence, characteristic, lakhon nok in the royal court style, Sangthong play, episode

Leuak khu – ha pla

บทนำ

ละครนอก สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นละครรำที่ใช้ผู้ชายแสดงล้วน เล่นแบบชาวบ้าน มีศิลปะการรำรำไม้งดงามเหมือนละครใน วิธีแสดงนั้นรวดเร็ว ให้ผู้ดูได้รู้เรื่องราวมากที่สุด มีการสอดแทรกบทตลกขบขัน เนื้อเรื่องมาจากนิทานชาดกต่าง ๆ ตลอดจนนิทานพื้นบ้านทั้งหลายที่ชาวบ้านนิยม บทละครนอกบางเรื่องก็เป็นต้นเค้าของบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ปรับปรุงสำนวนสมัยกรุงศรีอยุธยาให้น่าฟัง ทั้งในด้านการใช้คำ การเพิ่มเติมหรือตัดทอนข้อความ และการแทรกเพลงหรือกลอนที่ไพเราะลงไป (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2515, หน้า 353)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ละครนอกได้นำมาเพื่อให้ผู้หญิงของหลวงแสดง จึงมีการฝึกหัดและร่ำร่ำอย่างประณีต มีการปรับกระบวนการเล่น ท่ารำของละครนอกจึงค่อยวิจิตรบรรจงขึ้น เกิดเป็นละครนอกแบบหลวง (เสาวณิต วิงวอน, 2558, หน้า 92) ที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างละครใน และละครนอก ต่อมาได้รับความนิยม และนำมาเป็นแบบอย่างให้แก่ละครผู้มีบรรดาศักดิ์ตลอดจนการแสดงละครนอกในปัจจุบัน กรมศิลปากรได้รับการถ่ายทอด และนำรูปแบบการแสดงละครนอกแบบหลวงมาใช้ในการแสดง กล่าวคือลักษณะหรือรูปแบบการแสดงเป็นการสืบทอดมาจากละครในที่แสดงเรื่องของละครนอก มีการพัฒนา ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมกับโอกาสและยุคสมัย

สังข์ทอง เป็นวรรณกรรมที่อยู่คู่สังคมไทยมาช้านาน เป็นเรื่องที่สืบทอดต่อๆ กันมาอย่างแพร่หลาย ปรากฏหลากหลายสำนวน แต่เดิมเชื่อว่าเป็นนิทานในนิบาตชาดก ชื่อสุวรรณสังข์ชาดก ที่เล่ากันมาแต่โบราณและสืบทอดต่อๆ กันมา สามารถอ่านได้ทุกเพศทุกวัยเพราะเป็นวรรณกรรมที่ทำให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน สอดแทรกหลักคตินิยมจริยธรรมสอนใจให้แก่ผู้อ่าน นอกจากนี้ยังพบว่า มีผู้ประพันธ์เรื่องสังข์ทองไว้หลายรูปแบบ วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองจึงได้รับความนิยมแพร่หลาย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน จนเป็นวรรณกรรมสำหรับการแสดง เสาวณิต วิงวอน ได้กล่าวว่า ในสมัยอยุธยาบทละครเรื่องสังข์ทองเป็นบทละครรำที่คำประพันธ์เป็นกลอนบทละคร ระบุจำนวนคำกลอน กำหนดเพลงหน้าพาทย์ เพลงร้อง และการเจรจาไว้ แต่ไม่ได้ระบุว่าเป็นบทสำหรับแสดงละครประเภทใด ต้องพิจารณาจากการพรรณนาการดำเนินเรื่อง และสำนวนภาษาจึงจะทราบถึงแบบแผนการแสดงได้ ซึ่งแต่เดิมนั้นเรื่องที่แสดงอาจเป็นตัวกำหนดว่าใช้แสดงละครประเภทใด (2558, หน้า 93) สันนิษฐานว่าจะแต่งขึ้นไว้สำหรับใช้แสดงละครนอกเป็นแน่ เพราะมีการกำหนดเพลงหน้าพาทย์ไว้ท้ายบทบางบทด้วย และถ้าจะให้ตัวละครพูดเองในตอนใดก็จะใส่คำว่า เจรจา คำกับไว้เสมอ ทั้งนี้ เพื่อให้โอกาสผู้เล่นได้ใช้คำพูดเองตามใจชอบ แต่ให้เข้ากับเรื่องที่แสดงตอนนั้น (ราตรี ผลาภิรมย์, 2520, หน้า 19)

เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากรนั้น เป็นการแสดงละครนอกแบบหลวง ที่ได้รับการสืบทอดการแสดง โดยตรงมาแต่ครั้งละครหลวงในรัชกาลที่ 2 ผ่านครูอาจารย์ที่เป็นศิษย์จากสำนักต่างๆ ที่ร่วมกันถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับกรมศิลปากร ได้จัดการแสดงขึ้นครั้งแรก ณ โรงละครอนศิลปากร (โรงละครเดิม) ในปี พ.ศ.2497 จนถึงปัจจุบันก็ยังได้รับความนิยมนำมาจัดแสดงหลายครั้ง ด้วยเป็นตอนที่เนื้อหา มีความสนุกสนาน มีแบบแผน จาริตและชั้นเชิงในการเล่น ที่ยึดถือสืบทอดต่อกันมา

จากการศึกษาเรื่องสังข์ทองพบว่า มีผู้ศึกษาไว้หลายรูปแบบ แต่ในตอน “เลือกคู่-หาปลา” นั้น ยังไม่มีผู้ศึกษา จึงเป็นเหตุผลทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษา ความแพร่หลาย และลักษณะเด่นในฐานะละครนอกแบบหลวงของกรมศิลปากร ว่ามีความโดดเด่นอย่างไรจึงได้รับความนิยมและแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาความแพร่หลายของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง
2. ลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง ความแพร่หลาย และลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอน “เลือกคู่-หาปลา” ของกรมศิลปากร ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล โดยการค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่างๆ และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับบทแสดงละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง โดยดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ การวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาจาก เอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องประวัติความเป็นมา และลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น สุฉัตถ์ บทละครที่ใช้แสดงจากแหล่งข้อมูลต่างๆ

2. แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1) จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ/ผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ และเคยได้รับบทบาทในการแสดงละครนอกแบบหลวงด้วยวิธีการจดบันทึก และบันทึกเสียงลงเครื่องบันทึกเสียง จำนวน 4 ท่าน ได้แก่

1) นายประเมษฐ์ บุญยะชัย ผู้เชี่ยวชาญด้านการสอนนาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

2) ดร.ไพโรจน์ ทองคำสุก ราชบัณฑิตยสภา สาขานาฏกรรมไทย นักวิชาการละครและดนตรีชำนาญการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

3) นายชวลิต สุนทรานนท์ นักวิชาการละคร และดนตรีทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิชาการละครและดนตรี (โขน ละคร และดนตรี) สำนักการสังคีต กรมศิลปากร

4) นายสุธี ปิวบุตร ข้าราชการบำนาญ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปกรรม และออกแบบฉากประกอบการแสดง สำนักการสังคีต

2.2) จากการสังเกตสื่อวีดิทัศน์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง กรมศิลปากร

ขั้นตอนที่ 2 สรุปวิเคราะห์ข้อมูล

เรียบเรียงข้อมูลจากเอกสาร และศึกษาภาคสนามโดยนำข้อมูลมาวิเคราะห์แล้วตีความ นำเสนอข้อมูลในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์อย่างเป็นระบบ และสรุปผลวิจัย อภิปราย และข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษา

ผู้วิจัยจะสรุปผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา 2 ประการ ดังนี้

1. ความแพร่หลายของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง

1.1 วรรณกรรมเรื่องสังข์ทองฉบับต่างๆ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง ที่มีอิทธิพลต่อละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทองของกรมศิลปากร 3 ฉบับ ได้แก่ สังข์ทองฉบับปัญญาสชาดก บทละครเรื่องสังข์ทองครั้งกรุงเก่า บทละครนอกเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งผู้วิจัยจะขอนำเสนอเป็นบางเรื่องเพื่อให้เห็นความชัดเจน ดังนี้

1.1.1 สังข์ทองฉบับปัญญาสชาดก ถือเป็นบ่อเกิดของเรื่องสังข์ทอง เนื่องจากพบว่าเป็นการประพันธ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรชิ้นแรก แต่เดิมเรียกว่าสุวรรณสังข์ชาดก เป็นเรื่องที่ 3 แห่งปัจฉิมภาค ซึ่งอยู่ในหนังสือปัญญาสชาดก มีเนื้อหาที่สนุกสนานชวนติดตาม ทั้งแฝงด้วยคติธรรมสอนใจไปพร้อม ๆ กัน โดยจุดมุ่งหมายของการแต่งเพื่อจะเตือนสติผู้ฟัง หรือผู้อ่าน ว่าการพิจารณาคนแต่เพียงผิวเผินนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดี และการให้ร้ายป้ายสีผู้อื่น ย่อมจะนำความหายนะมาสู่ตนเองในที่สุด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, 2546, หน้า 1-2) ลักษณะการแต่งนั้นจะเลียนแบบนิบาตชาดก เป็นการเล่าเรื่องการกลับชาติมาเกิดของพระพุทธเจ้า ในชาติกำเนิดของพระสุวรรณสังข์

1.1.2 บทละครเรื่องสังข์ทองครั้งกรุงเก่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายหลากหลายรูปแบบ ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ขนบธรรมเนียม นิยม และการเล่นละคร อิทธิพลจากวรรณกรรมที่เป็นที่นิยมนั้น ทำให้มีผู้แต่งเรื่องสังข์ทอง ในรูปแบบของกลอนบทละคร หลักฐานสำคัญที่เหลือมาจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นบทละครที่หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ตีพิมพ์ขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ (2545, หน้า 1-2) ได้ทรงสันนิษฐานว่า “ตัวบทละครนั้นจะแต่งราวในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เพราะในสมัยนั้นเป็นระยะที่ละครไทยกำลังรุ่งเรืองมาก ทั้งละครนอก และละครใน อีกทั้งยังเป็นต้นแบบโครงเรื่องสังข์ทองฉบับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ซึ่งสอดคล้องกับ ราตรี ผลาภิรมย์ (2520, หน้า 19) ที่ศึกษาเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง กล่าวว่า “จุดมุ่งหมายในการแต่งสันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นไว้สำหรับใช้แสดงละครนอก เพราะมีการกำหนดเพลงหน้าพาทย์ไว้ท้ายบทด้วย เช่น เซ็ด เสมอ รัว โทน เมื่อจะให้ตัวละครพูดเองก็จะใส่คำว่า เจริญ คำกับไว้เสมอ โดยกระบวนกลอนจะต่างกับบทละครในกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ คงได้บทเดิมจากครั้งกรุงเก่า เพราะมีกลอนเดิมปรากฏในบทพระราชนิพนธ์หลายแห่ง” ลักษณะการแต่งเป็นกลอนบทละครสมัยเก่า ไม่เคร่งครัดเรื่อง

ลัมผัส มักใช้คำขึ้นต้นบทกลอนด้วยคำว่า 'ได้ฟัง มาถึง และมักใช้คำตายตัวซ้ำกันบ่อยๆ เช่น โฉมนาง ซึ่งผู้วิจัยจะยกตัวอย่างแสดงกลอนบทละครเรื่องสังข์ทองฉบับกรุงเก่า ดังนี้

เมื่อนั้น	โฉมนางรจนาน้ำตาไหล
เห็นพระมารดา มาร่ำไร	พลอยให้กันแสง โศกา
นางค้อยระงับดับใจ	ทราวม้วยกราบบาทเจ้าเงาะป่า
พ่อเจ้าประคุณของเมียอา	พระมารดาออกมาถึงทับน้อย
พ่อทองนพคุณบุญเลิศ	ถอดเงาะเสียดฟันขอดสร้อย
ทุกขร้อนโตใหญ่มิใช่น้อย	พระมารดาเศร้าสร้อยมาร่ำไร
แม่นพ้อมิช่วยครั้งนี้	รจนาน้ำที่จะดักขัย
ไซ้เมียจะครองชีวิตไว้	มีผิวผิวไม่เมตตา ฯ
โฉมนางสุมณฑากี่ว่าเล่า	เงาะไม่รักเรากระมังหนา
นั่งเสียดให้เมียกินน้ำตา	ทั้งเมื่อยมาไม่อาลัย ฯ
ได้ฟัง	พระสุวรรณสังข์ก็ทูลไข
พระมารดาจะว่าประการใด	ลูกแจ้งใจแล้วพระพันปี
ถ้อยคำพระแม่เจ้าศรีสมา	ดูจะรับใส่เกศี
จะให้ลูกไปตีคดี	เงาะชั่วอัปรีชพระมารดา

(หอพระสมุดวชิรญาณ, 2512, หน้า 76-77)

เนื้อเรื่องสังข์ทองในบทละครครั้งกรุงเก่านี้เป็นตอนปลายของเรื่องสังข์ทอง คือ ตอนพระสังข์ตีคดี จากการศึกษาเนื้อเรื่องสังข์ทองจากบทละครครั้งกรุงเก่าพบว่า เนื้อเรื่องนั้นไม่ได้เริ่มต้นตั้งแต่ต้นเรื่องตามสุวรรณสังข์ชาดก แต่เริ่มเรื่องในตอนปลายคือตอนตีคดี และจบเรื่องในตอนท้ายศวมิล และนางจันทร์เทวีตามพระสังข์มาถึงเมืองท้าวสามนต์เพียงเท่านั้น ส่วนโครงเรื่องหลักยังคงเหมือนกับสุวรรณสังข์ชาดก คือ พระสังข์ถือครุฑออกตีคดีเพื่อกู้บ้านเมืองและท้าวสามนต์ตามพระสังข์กลับบ้านเมือง แต่รายละเอียดการดำเนินเรื่องมีความแตกต่างออกไปตามจินตนาการของผู้ประพันธ์บทละคร

1.1.3 บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในรัชกาลของพระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้น สำหรับใช้แสดงละครนอกแบบหลวง โดยนำบทละครนอกสำนวนเดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรับปรุงขึ้นใหม่ ลักษณะการแต่งจะประชุมกัน แต่งหน้าพระที่นั่ง หรือบางครั้งแต่งแล้วมาตรวจแก้หน้าพระที่นั่ง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, หน้า 344-345) พระองค์ได้ทรงคัดเลือกเฉพาะตอนที่ทรงเห็นว่า เหมาะสมสำหรับการนำมาจัดแสดง ซึ่งมีเพียงเรื่อง สังข์ทอง เพียงเรื่องเดียวเท่านั้นที่ทรงพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ต้น จนจบรวมด้วยกัน 9 ตอน ดังนี้ (1) กำเนิดพระสังข์ (2) ทวงพระสังข์ (3) นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์ (4) พระสังข์หนีนาง

พันธุรัต (5) ท้าวสามลให้นางทั้งเจ็ดเลือกคู่ (6) พระสังข์ได้นางรจนา (7) ท้าวสามลให้ลูกเขยหาเนื้อ หาปลา (8) พระสังข์ตีกลี และ (9) ท้าวศวิมลตามพระสังข์

จากการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง พบว่ามีปรากฏมากมายหลายสำนวน แสดงให้เห็นว่าเรื่อง สังข์ทอง เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ด้วยเป็นวรรณกรรมที่ให้ความบันเทิง เนื้อเรื่องมีความสนุกสนาน และให้อรรถรสด้านคำประพันธ์ ทั้งยังสอดแทรกคตินิยมขนบธรรมเนียมประเพณี สภาพสังคมความเป็นอยู่ ค่านิยมและแนวความคิดบางประการที่เหมาะสมกับรสนิยมของคนไทย จึงทำให้เรื่องสังข์ทองแพร่หลายออกไป และยังพบว่าเนื้อหาของนิทานเรื่องสังข์ทอง ที่ปรากฏในที่ต่างๆ ยังมีความคล้ายคลึงกันมากในเรื่องชาตีกำเนิดของพระเอกที่ถือกำเนิดเป็นหอยสังข์จากแม่หีฝ้ายขาว ซึ่งถูกแม่หีฝ้ายช้ำใส่ร้ายแล้วขับไล่ออกจากเมืองถูกจับถ่วงน้ำ มีพญานาคมาช่วยส่งให้นางยักษ์เลี้ยงแล้วชุบตัว สวมรูปเงาะก่อนจะหนีไป แล้วจึงพบนางเอกผ่านอุปสรรคต่างๆ ได้ตีกลีชนะพระอินทร์ และได้พบกับพระบิดา พระมารดา ได้ครองเมืองจบแบบสุขนาฏกรรม และพบว่ามีข้อแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเพียงบางฉบับเท่านั้น คือชื่อของตัวละคร เช่น ตัวนางเอกในฉบับสุวรรณสังข์ชานค เรียกว่าคันธา แต่ในบทละครครั้งกรุงเก่า และบทพระราชนิพนธ์ เรียกว่า นางรจนา

1.2 จากวรรณกรรมสู่การแสดงเรื่องสังข์ทอง

ความแพร่หลายของเรื่องสังข์ทอง ที่ได้รับความนิยมจากอดีตสู่ปัจจุบันมาอย่างยาวนาน นอกจากความนิยมที่ปรากฏในรูปแบบนิทานมุขปาฐะแล้ว บทละครเรื่องสังข์ทอง ก็ยังเป็นที่นิยมกับผู้ชมเรื่อยมา

วรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าเป็นที่นิยมและแพร่หลายในสมัยกรุงศรีอยุธยาชั้น ได้ถูกนำมาแสดงเป็นละครนอก สันนิษฐานว่าเป็นละครที่ชาวบ้านเล่นกัน ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ในรัชกาลที่ 2 ก็ได้ทรงสร้างสรรคและพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องสังข์ทองขึ้น เพื่อให้ละครหลวงของพระองค์แสดง และถือเป็นแบบแผนสืบต่อกันมา ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2546, หน้า 344-345) กล่าวไว้ว่า “เมื่อพระราชนิพนธ์บทละครแล้วจะพระราชทานไปให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี คิดวิธีรำทำบท บางทีบทใดรำขัดข้องก็ต้องแก้ด้วยบทเข้าหาวิธีรำก็มี ด้วยเหตุนี้ บทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงสามารถนำมาเล่นละครได้เป็นอย่างดี เป็นที่นิยมนำไปจัดแสดงกันอย่างแพร่หลาย และถือได้ว่าเป็นแบบแผนของละครรำมาจนถึงปัจจุบัน” จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในการละครมาก มีการกำหนดกระบวนรำที่สำคัญเป็นแบบแผนตายตัวเพื่อสืบทอดเป็นสมบัติของชาติ

กรมศิลปากร มีหน้าที่หลักในการอนุรักษ์ เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม และศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ งานวิจัยทางด้านนาฏดุริยางคศิลป์ และการแสดงท้องถิ่น เพื่อรักษาให้คงอยู่เป็นมรดกอันงดงามของชาติจึงได้นำเรื่อง สังข์ทอง มาจัดแสดงละครนอก ได้ปรับปรุงจากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จัดแสดงครั้งแรกในตอนเลือกคู่ และหาปลา โดยได้นำออกแสดง ณ โรงละครอนศิลปากร (โรงละครแห่งชาติ) เมื่อ พ.ศ. 2497

การทำบทในยุคแรกได้นำบทพระราชนิพนธ์เป็นหลัก ต่อมาได้มีการปรับปรุงบทอยู่เสมอ ขึ้นอยู่กับบริบทในการแสดง ซึ่งมีองค์ประกอบที่ส่งผลให้การปรับปรุงบทนั้นไปตามเงื่อนไขในเรื่องของ โอกาสที่ใช้แสดง เวลา หรือสถานที่ในการแสดง โดยยังคงนำหลักการแสดงของละครนอกที่เน้นการดำเนิน เรื่องที่รวดเร็ว กระชับ มีการแบ่งเป็นองค์ แบ่งเป็นตอน มีการตัดตอนบทกลอน มีการแทรกบทเจรจา การปรับปรุงบทของกรมศิลปากร ก็เพื่อความสุนทรีย์ของการแสดงละครที่ผู้สายตาของผู้ชมความสนุกสนาน ของเนื้อเรื่องเป็นหลัก แต่ก็ยังรักษาถ้อยคำบทกลอนในพระราชนิพนธ์ไว้ โดยคำนึงถึงอรรถรสในการแสดง ให้ภาพรวมออกมาสมบูรณ์ (ชวลิต สุนทรานนท์, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 25 กันยายน 2561) ซึ่งแต่เดิมนั้น บทพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง จะประพันธ์ในรูปแบบกลอนบทละครตลอดทั้งเรื่อง เมื่อกรมศิลปากรได้นำกลอนบทละครมาปรับปรุง โดยจัดรูปแบบใหม่มีการแบ่งคำกลอน ตัด และปรับข้อความ แทรกบทเจรจา ระบุงเพลงมากขึ้น เดิมคำอธิบาย ฉากและตัวละคร ซึ่งเนื้อหาในการดำเนินเรื่องยังคงเป็นไปตามตามบทพระราช นิพนธ์ ซึ่งต่อมาพบว่ามีผู้ประพันธ์บทละครไว้หลายท่าน เช่น ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี อาจารย์เสรี หวังในธรรม อาจารย์วันทนี ม่วงบุญ อาจารย์ปัญญา นิตยสุวรรณ อาจารย์ชวลิต สุนทรานนท์ อาจารย์สม รัตน์ ทองแท้ อาจารย์อัมไพวรรณ เศษชาติ อาจารย์กัญจนปกรณ แสดงหาญ เป็นต้น ซึ่งในการจัดการแสดง แต่ละครั้งนั้น มักจะมีการปรับปรุงบทเพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับโอกาสและข้อจำกัดบางประการของ การแสดง เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลอนบทละครในรัชกาลที่ 2 กับบทละครที่ปรับปรุงของกรม ศิลปากรสามารถแบ่งได้ ดังนี้

1. การแบ่งองค์แบ่งตอน แนวทางในการปรับปรุงบทละครนอกเรื่องสังข์ทองของกรม ศิลปากร มาจากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีทั้งหมด 9 ตอน ได้แก่ (1) กำเนิดพระสังข์ (2) ถ่วงพระสังข์ (3) นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์ (4) พระสังข์หนีนางพันธุรัต (5) ท้าว สามลให้นางทั้งเจ็ดเลือกคู่ (6) พระสังข์ได้นางรจนา (7) ท้าวสามลให้ลูกเขยหาปลาหาเนื้อ (8) พระสังข์ ตีคชสี และ (9) ท้าวสวิมลตามพระสังข์ กรมศิลปากรได้นำบทมาปรับปรุง โดยแบ่งเป็นองค์ เป็นตอนขึ้นใหม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ โอกาสที่ใช้แสดง หรือองค์ประกอบในการจัดแสดงในแต่ละครั้ง อาจมีข้อจำกัดในเรื่องเวลา ในการจัดการแสดง ดังจะเปรียบเทียบได้จากการแสดงในชุด “กิริเรื่องพระสังข์” ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดทำ และปรับปรุงบทใหม่ที่จะนำเสนอโดยเน้นบทบาทของพระสังข์ให้โดดเด่น จึงถอดตอนจากบทพระราช นิพนธ์ทั้งหมด 9 ตอน นำมาจัดทำใหม่ ดังจะเปรียบเทียบในตารางนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบการแบ่งตอนในการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทองของกรมศิลปากร

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒	บทของกรมศิลปากร
ตอนที่ 1 กำเนิดพระสังข์	องค์ที่ 1 พบพ่อ
ตอนที่ 2 ถ่วงพระสังข์	ตอนที่ 1 เข้าวัง ตอนที่ 2 สังข์ถ่วง
ตอนที่ 3 นางพันธุรัตเลี้ยงพระสังข์	องค์ที่ 2 หนีพันธุรัต

ตอนที่ 4 พระสังข์หนีนางพันธุรัต	ตอนที่ 1 ชুবตัว ตอนที่ 2 เรียนมนต์
บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒	บทของกรมศิลปากร
ตอนที่ 6 พระสังข์ได้นางจนา ตอนที่ 7 พระสังข์ตีกลี	องค์ที่ 3 เข้าเมืองสามนต ตอนที่ 1 ได้คู่ครอง ตอนที่ 2 ตีกลี

ที่มา : ผู้วิจัย

จากตารางจะเห็นได้ว่า กรมศิลปากรได้จัดการแสดงชุดกระพระสังข์ เพื่อเน้นบทบาทของตัวพระสังข์ให้โดดเด่น จึงได้นำเสนอชีวประวัติของพระสังข์ตั้งแต่ต้นเรื่อง โดยแบ่งองค์ที่ 1 ตัดมาจากบทพระราชนิพนธ์ตอนที่ 1-2 มาจัดเป็นตอนเช้าวันและสังข์ถ่วง องค์ที่ 2 ตัดมาจากบทพระราชนิพนธ์ตอนที่ 3-4 มาจัดตอนเป็นตอนชুবตัวและเรียนมนต์ องค์ที่ 3 ตัดมาจากบทพระราชนิพนธ์ตอนที่ 6 และ 8 มาจัดเป็นตอนได้คู่ครองและตีกลี

2. การตัดทอนบทกลอน แนวทางในการปรับปรุงบทของกรมศิลปากรในการตัดทอนบทกลอนพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีลักษณะการตัดทอนคือหากตอนใดที่มีเนื้อเรื่องค่อนข้างมาก อย่างเช่นมี 8 คำกลอน อาจจะต้องตัดใช้เพียง 4 คำกลอน หรือ 2 คำกลอน หรือมีการปรับเปลี่ยนคำในบทกลอนให้สัมพันธ์กับบทต่อไป แต่คงให้ได้ใจความในตอนนั้น ยกตัวอย่าง ตอนเลือกคู่สำนวนบทพระราชนิพนธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 101) นางจนาเงินอายุเข้าเงาะ ว่า

๐ เมื่อนั้น

ได้ฟังเจ้าเงาะพูดเราระราย

นำตำราวลสรวลสันต์ไม่กลั่นได้

แก้ขวยฉวยมีคมาเจียนตอง

เจ้าเงาะหรือเรียกขำทำกระบวน

อิดเอื้อนเชื่อนแซไม่แลดู

คิดถึงรูปทองยังต้องใจ

ครั้นจะมีพูดด้วยก็ไม่มีดี

นวลนางจนาโฉมฉาย

แยบคายคมสันขันคนอง

อรไทสะเทินเมินยืมย่อง

กริดเล็บเย็บซองจะใส่พลู

เมียงชม้อยม่อม้วนหน้าอยู่

เป็นครุมีใครจะพาที

เสียวแรงได้ติดตามมาถึงนี้

เทวีจึงตอบวาจา

บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่และหาปลา ที่กรมศิลปากรปรับปรุงขึ้น (กรมศิลปากร, 2497, หน้า 19) ความว่า

๐ เมื่อนั้น

ได้ฟังเจ้าเงาะพูดเราระราย

นางตำราวลสรวลสันต์ไม่กลั่นได้

แก้ขวยฉวยมีคมาเจียนตอง

นวลนางจนาโฉมฉาย

แยบคายคมสันขันคนอง

อรไทสะเทินเมินยืมย่อง

ทำซองใส่พลูแล้วห้อย

จากการวิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์นั้นแสดงให้เห็นว่ามีการอธิบายขั้นตอนไว้อย่างละเอียด เมื่อกรมศิลปากรได้นำมาปรับปรุงบทนั้นเพื่อให้การดำเนินเรื่องมีความกระชับ รวดเร็ว จึงมีการตัดทอนกลอนออก

3. การแทรกบทเจรจา แนวทางการแทรกบทเจรจาของกรมศิลปากรที่ปรับปรุงจากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น บทในตอนที่ทำการดำเนินเรื่องซ้ำ ก็จะเปลี่ยนมาเป็นบทเจรจา การจัดทำบทเจรจามี ๒ ลักษณะ ได้แก่ เจรจาร้อยแก้ว และเจรจาร้อยกรอง มีการคัดบทจากร้อยกรองมาเรียบเรียงใหม่ให้เป็นบทเจรจาร้อยแก้วโดยแต่งขึ้นเอง แต่แนวทางนั้นมาจากบทพระราชนิพนธ์เพื่อมิให้เนื้อเรื่องผิดแปลกไป ดังตัวอย่างเจรจาร้อยแก้วบทพระราชนิพนธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 96) ตอนท้าวสามนต์ขับไล่นางธรรมาไปอยู่กระท่อมปลายนา

๐ เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ฟังซังน้ำหน้า
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นอุรา	นั่งนึกตรึกตรอยูในใจ
จำจะต้องเงือดงคอดกลั้น	คอยหิยผิดมันให้จงได้
คิดพลางทางสั่งเสนาใน	อิธจนากูไม่ขอเห็นมัน
จะใคร่ฆ่าเสียให้ตายก็อ้ายเขา	จะว่าเรากลับคำทำหุนหัน
จะขับไล่ไปเสียด้วยกัน	ปลุกกระท่อมให้มันอยู่ปลายนา
แต่แรกกูตั้งจิตคิดหวัง	จะแต่งตั้งทั้งเจ็ดคนให้หนักหนา
อิเจ้ากรรมทำให้ขายหน้าตา	จะแต่งการวิวาห์ก็จี้คร้าน
ให้อยู่เสียด้วยกันเถิดตามที	ในข้างขึ้นเดือนสี่ปีขาด
ตรัสพลางทางคิดเดือดดาล	ปิดบานพระแกลไม่แลไป

บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่และหาปลา ที่กรมศิลปากรปรับปรุงขึ้น (กรมศิลปากร, 2497, หน้า 17) ความว่า

- ร้องเพลงจีนขายอ้อย -

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ฟังซังน้ำหน้า
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นอุรา	นั่งนึกตรึกตรอยูในใจ
จำจะต้องเงือดงคอดกลั้น	คอยหิยผิดมันให้จงได้
คิดพลางทางสั่งเสนาใน	อิธจนากูไม่ขอเห็นมัน

-เจรจา-

ท้าวสามนต์ - เฮ้ยเสนา กูไม่ยอมเห็นหน้าอิธจนามันอีกต่อไป จงขับไล่ไปเสียกับอ้ายเงาะป่า ไปปลุกกระท่อมที่ปลายนาให้มันอยู่ เดิมกูคิดว่าจะแต่งการวิวาห์ให้ครองคู่ทั้งเจ็ดคน อิเจ้ากรรมทำตนให้ขายหน้า เลิกกันที กูไม่แต่งไม่ตั้งมันละ เร็วๆ เข้า รีบพาตัวมันไปเสียทั้งสองคน กูไม่ยอมเห็น

จะเห็นได้ว่า เมื่อกรมศิลปากร ได้นำเอาบทพระราชนิพนธ์มาเป็นแนวทางในการปรับปรุงแล้วแก้ไขใหม่ เป็นบทเจรจาร้อยแก้ว ยังคงเนื้อเรื่องในการแสดงไม่ให้ผิดแปลกไป และเพื่อให้เกิดความหลากหลายในการแสดงจึงมีการดำเนินเรื่องที่กระชับ รวดเร็ว และมีความสนุกสนาน ตลกขบขันยิ่งขึ้น

ตัวอย่างเจรจาร้อยกรองบทพระราชนิพนธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 115) ตอนนางรจนาคัดฟ้อเสียใจที่ท้าวสามนตร์รับสั่งให้หาปลาถวาย

ไอ้	๑	ออกเอ๋ยไอ้ว่าครานี้	นำที่จะม้วยสังขาร
		สมเด็จพระบิดุเรศไม่เวทนา	จะคิดอ่านพาลฆ่าชีवालย์
		ให้หาปลาเป็นรื้อยน้อยหรือนั้น	ประกวดกันกับเขาเหล่าเขยใหญ่
		เขามั่งมีศรีสุขทุกซ้ออะไร	ประเดี้ยวเดียวก็จะได้ง่ายตาย
		วิตกแต่ส่วนตัวผัวรัก	ยากนักจักชุกชนชวนขวย
		ผัวเมียสองคนจนจะตาย	จะหาปลาไปถวายที่ไหนทัน
		ถ้าพระรูปทองน้องบรรลย์	เมียจะตามเข้าไปมิได้พริ้น
		จะให้เขาพิฆาตฟาดฟัน	สู้ตายตามกันไม่คิดกลัว
		ไม่ขออยู่คู่น้ำคนทั้งหลาย	มิให้ชายอื่นต้องเป็นสองผัว
		ว่าพลางนางทุ่มทอดตัว	ตืออกชกหัวเข้ารำไร

บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่และหาปลา ที่กรมศิลปากรปรับปรุงขึ้น (กรมศิลปากร, 2497, หน้า 23) ความว่า

- ร้องเพลงทะเลยอยเขมร -

ออกเอ๋ยไอ้ว่าครานี้	นำที่จะม้วยสังขาร
สมเด็จพระบิดุเรศไม่เวทนา	จะคิดอ่านพาลฆ่าชีवालย์

- พุด -

ให้หาปลาเป็นรื้อยน้อยหรือนั้น	ประกวดกันกับเขาเหล่าเขยใหญ่
เขามั่งมีศรีสุขทุกซ้ออะไร	ประเดี้ยวเดียวก็จะได้ง่ายตาย
วิตกแต่ส่วนตัวผัวรัก	ยากนักจักชุกชนชวนขวย
ผัวเมียสองคนจนจะตาย	จะหาปลาไปถวายที่ไหนทัน
ถ้าพระรูปทองน้องบรรลย์	เมียจะตามเข้าไปมิได้พริ้น
จะให้เขาพิฆาตฟาดฟัน	สู้ตายตามกันไม่คิดกลัว

จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กรมศิลปากรได้นำแนวทางบทมาปรับปรุงแล้วแก้ไขใหม่เป็นบทเจรจาร้อยแก้ว เพื่อให้มีการดำเนินเรื่องที่กระชับ รวดเร็ว ทันใจผู้ชมในสมัยปัจจุบัน และเหมาะแก่การจัดแสดงเข้ากับฉากบนเวที โดยที่เนื้อเรื่องไม่ผิดแปลกไปจากบทพระราชนิพนธ์

ในการจัดการแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง ครั้งแรกนั้น ได้จัดแสดงตอนเลือกคู่ และหาหน่อหาลา โดยได้นำออกแสดง ณ โรงละครอนศิลปากร (โรงละครแห่งชาติ) เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2497 ปรากฏว่าได้รับการตอบรับจากประชาชนเป็นอย่างดี ดังปรากฏรายการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง โดยเปิดการแสดงในปีนั้นถึง 129 ครั้ง ต่อจากนั้นกรมศิลปากรได้จัดทำละครนอกเรื่องสังข์ทองออกแสดงอีกหลายตอน ดังนี้

ตารางที่ 2 การจัดแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง ของกรมศิลปากร

ลำดับที่	วัน/เดือน/ปี	ชื่อตอน
1	12/ก.พ./2497	เลือกคู่ และหาปลา (จัดแสดง 129 รอบ)
2	- /มี.ค./2503	ตีคัลลี
3	12/ม.ค./2505	สลักชิ้นปัก
4	03/พ.ค./2507	มณฑาทองกระท่อม
5	04/ธ.ค./2514	หาปลา
6	24/ก.พ./2524	กิริเรื่องพระสังข์
7	24/ก.พ./2531	ตีคัลลี
8	04/เม.ย./2533	มณฑาทองกระท่อม
9	03/เม.ย./2541	มณฑาทองกระท่อม
10	25/เม.ย./2541	พระสังข์ได้นางจนา
11	23/ม.ค./2543	เลือกคู่ – ได้นาง
12	04/เม.ย./2543	หาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
13	16/เม.ย./2543	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
14	09/ก.ค./2543	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
15	30/ก.ค./2543	หนีนางพันธุรัต - เลือกคู่
16	09/พ.ย./2543	รับรูปเงาะเหาะไปในนภา – นวลนางจนาเสียดวงพวงมาลัย
17	11/พ.ย./2543	เป็นพระไทรเรียกมัจฉาในวาลี – นางมณฑาทองกระท่อม
18	13/พ.ย./2543	ถอดรูปเงาะเป็นทองผ่องอำไพ – ทำพานชิงชัยด้วยตีคัลลี
19	15/พ.ย./2543	เลียบธานีพบพานมารดา – สลักชิ้นปักพบโอรสาแสนผาสุก

ตารางที่ 2 การจัดแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง ของกรมศิลปากร (ต่อ)

ลำดับที่	วัน/เดือน/ปี	ชื่อตอน
20	30 /ม.ค./2544	หาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
21	6,26,28/ส.ค./2544	ห้าวอกแม่พันธุรัต
22	29/พ.ย./2544	มณฑาทองกระท่อม
23	21/ก.พ./2545	เลือกคู่ และหาปลา
24	25/เม.ย./2547	พันธุรัตตามพระสังข์
25	03/ส.ค./2547	นางจันทวีสลักชั้นปัก
26	24/เม.ย./2548	ท้าวศวิมลมตามนางจันทวี
27	25/ส.ค./2549	ห้าวอกแม่พันธุรัต
28	21/ก.พ./2550	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
29	15/มิ.ย./2550	พันธุรัตตามพระสังข์
30	04/มิ.ย./2552	ความรักของแม่พันธุรัต
31	22/ส.ค./2552	รักแท้ของแม่พันธุรัต
32	26/ก.พ./2553	มณฑาทองกระท่อม - ตีคดี
33	-	พระสังข์เลี้ยงเมือง และนางจันทวีสลักชั้นปัก
34	2,9/ธ.ค./2553	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
35	24/มิ.ย./2554	เลือกคู่
36	30/ม.ค./2554	หาปลา
37	-	ตีคดี
38	4/เม.ย./2555	หาปลา
39	-	รจนาเสียงพวงมาลัย
40	12/ก.พ./2555	เลือกคู่
41	5,12/ต.ค./2557	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
42	2,9/พ.ย./2557	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
43	7,14/ธ.ค./2557	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
44	17/ม.ค./2559	หาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
45	12/มิ.ย./2559	พระสังข์ได้นางรจนา (กระท่อมปลายนา ผู้ชายแสดงล้วน)
46	20/ม.ค./2561	มณฑาทองกระท่อม (ผู้ชายแสดงล้วน)

ตารางที่ 2 การจัดแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง ของกรมศิลปากร (ต่อ)

ลำดับที่	วัน/เดือน/ปี	ชื่อตอน
47	24/ส.ค./2561	มณฑาทองกระท่อม (ผู้ชายแสดงล้วน)
48	28/พ.ย./2561	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)
49	14/ธ.ค./2561	เลือกคู่ และหาปลา (ผู้ชายแสดงล้วน)

ที่มา : ผู้วิจัย

หมายเหตุ อาจมีการจัดแสดงในรูปแบบการแสดงเบ็ดเตล็ดอื่นๆ

จากตารางแสดงให้เห็นว่า กรมศิลปากรนำเรื่องสังข์ทองมาจัดแสดงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 จนถึงปัจจุบัน ปรากฏการแสดงทั้งหมด 49 ครั้ง ซึ่งตอนที่นิยมนำมาจัดการแสดงบ่อยที่สุดคือตอนเลือกคู่ และหาปลา เนื่องจากเป็นตอนที่มีความสนุกสนาน ครบรส มีแบบแผนจารีตในการแสดง และผู้ชมสามารถเข้าใจเนื้อเรื่องได้ง่าย

2. ลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึง (1) ความเป็นมาของละครนอกแบบหลวง (2) ลักษณะของละครนอกแบบหลวง และ (3) ลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร ซึ่งสามารถแยกเป็นหัวข้อได้ ดังนี้

2.1 ความเป็นมาของละครนอกแบบหลวง

ละครนอก เป็นละครแบบชาวบ้าน มีศิลปะการร่ายรำไม่งดงามเหมือนละครในซึ่งนิยมตกเป็นพื้น ดำเนินเรื่องรวดเร็ว ให้ผู้ดูรู้เรื่องราวมากที่สุด (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2520, หน้า 33) ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) พระองค์ได้ทรงนำเรื่องที่เล่นละครนอก มาพระราชทานขึ้นใหม่ให้มีความประณีตงดงาม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่าละครนอกแบบนี้ว่า “ละครนอกแบบหลวง”

ละครนอกแบบหลวง คือ ละครที่เกิดขึ้นจากการนำเอารูปแบบการแสดงละครนอกและละครในมาผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยปรับปรุงแก้ไขกระบวนเล่น แก้ไขทำนองเพลงร้อง สร้างกระบวนการร่ายรำ ขนบธรรมเนียมประเพณีการแสดงตามอย่างละครในให้งดงามกว่าละครนอกที่เล่นตามแบบอย่างชาวบ้าน แต่ยังคงยึดแนวทางการแสดงบทตลกเพื่อความสนุกสนานตามแบบละครนอกเอาไว้ เพื่อให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น สาเหตุที่ทำให้เกิดละครนอกแบบหลวงมี 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก การพระราชพิธีสำคัญนอกพระราชพิธีนั้นจำเป็นต้องมีละครผู้หญิงของหลวงจัดแสดงสมโภชตามธรรมเนียม ครั้นจะเลือกเรื่องเดิมก็ไม่ประณีต เนื้อเรื่องดูแล้วไม่เข้าใจและไม่เร้าใจ จึงไม่เหมาะกับรสนิยมของชาวบ้าน จึงสอดคล้องกับที่กล่าวมาว่าทรงเลือกเรื่องที่แสดงจากละครนอกเดิม แต่เลือกเฉพาะตอนเล่นละครสนุกมาทรงพระราชทานขึ้นใหม่

ประการที่สอง เมื่อทรงสร้างสรรค์งานด้านละครในฉบับสมบูรณ์แบบแล้วก็ยอมที่คิดสร้างสรรค์ผลงานใหม่ๆ ประกอบกับเหตุผลประการแรกทำให้เกิดละครชนิดใหม่ขึ้น ที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างละครในและละครนอก (เดิม) ที่มีลักษณะเฉพาะเป็นละครอีกชนิดที่เรียกว่า ละครนอกแบบหลวง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2543, หน้า 97-98)

ในการปรับปรุงแก้ไขกระบวนการเล่นและสร้างกระบวนการรำรำตามขนบธรรมเนียมประเพณีการแสดงอย่างละครในนั้น เนื่องจากได้ครุละครผู้หญิงของหลวงเป็นผู้ฝึกหัดจึงได้แบบแผนการรำอย่างละครผู้หญิงของหลวง เมื่อแต่งแล้วจะพระราชทานไปให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ไปลองซ้อมกระบวนการรำร่วมกับนายทองอยู่ นายรุ่ง บางทีบทใดรำขัดข้อง ต้องแก้บทเข้าหาวิธีรำก็มี เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงคิดกระบวนการเป็นยุคอย่างใด ก็ทรงข้อมให้นายทองอยู่ นายรุ่ง ไปหัดละครหลวงที่โรงละครริมต้นสนเพื่อซ้อมถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทอดพระเนตร ทรงติเตียนแก้ไขกระบวนการรำอีกขึ้นหนึ่ง (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, หน้า 361) จะเห็นได้ว่าวิธีการแสดงละครนอกในรัชกาลที่ 2 นั้นจะมีระเบียบแบบแผนขึ้น มุ่งเน้นกระบวนการรำที่ประณีต และยังคงได้รับความนิยมมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2546, หน้า 341) ได้กล่าวถึงบทละครที่รัชกาลที่ 2 ทรงพระราชนิพนธ์นั้นได้เค้าโครงเรื่องมาจากบทละครครั้งกรุงเก่า ว่า “อันพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไม่ว่าจะทรงบทเสภาหรือบทละคร มีข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าจะทรงเรื่องใดถ้ามีบทเดิมอยู่ คงจะเอาบทเดิมมาทรงตรวจตราก่อน ถ้าดูความในบทเดิมดีอยู่แล้ว เป็นไม่ทรงทิ้งเสียเลย” มีด้วยกันจำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ เรื่อง คาวี ไชยเชษฐ มณีพิชัย ไกรทอง และสังข์ทอง ซึ่งมีเรื่องสังข์ทองเพียงเรื่องเดียวที่ทรงพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ต้นจนจบ ส่วนเรื่องอื่นๆ นั้นทรงคัดลอกเฉพาะตอนที่น่าสนใจเท่านั้น เช่น ตอนที่มีการทะเลาะวิวาท บริภาษหึงหวง ตัดพ้อ ต่อว่า ปะทะคารม อันเป็นตอนที่ทรงเห็นว่าเหมาะกับการเล่นละครและมีความสนุกสนาน ทรงตัดทอนจากคำกลอนเดิมแต่ยังคงความหมายครบถ้วน นอกจากนี้ยังทรงปรับสำนวนกลอนเพื่อให้กระชับและเหมาะสมแก่การแสดงละครอีกด้วย

เมื่อเข้าสู่ยุคของกรมศิลปากร ได้รับรูปแบบการแสดงละครนอกแบบหลวงโดยตรงมาจากครูหลายสำนักไม่ว่าจะเป็นวังสวนกุหลาบ ละครเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ละครละครต่างๆ ที่เป็นละครแบบหลวง ได้เข้ามาถ่ายทอดความรู้ให้กับโรงนาฏดุริยางค์ศาสตร์ หรือวิทยาลัยนาฏศิลป์ในปัจจุบัน ในยุคแรกนั้นผู้แสดงจะเป็นผู้หญิงทั้งหมด ทั้งตัวพระ และตัวนาง ต่อมาเมื่อมีนักเรียนชายเข้ามาเรียนนาฏศิลป์ (โขน) จึงเริ่มใช้ผู้แสดงเป็นชายจริงหญิงแท้เพื่อความสมจริง ต่อมาในยุคของอาจารย์เสรี หวังในธรรม ได้ริเริ่มนำแบบแผนการแสดงละครนอกแบบเดิมมาใช้ คือ ใช้ผู้แสดงเป็นผู้ชายล้วนทั้งตัวพระ และตัวนาง ซึ่งละครนอกแบบหลวงนั้นไม่ได้จำกัดที่ผู้แสดงว่าเป็นหญิง หรือชาย หากแต่คำว่าแบบหลวงนั้นคือรูปแบบการแสดง บทละคร เพลงร้อง กระบวนท่ารำ และจารีตประเพณีที่กำหนดไว้ชัดเจน (ไพโรจน์ ทองคำสุก, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 27 มกราคม 2562)

2.2 ลักษณะของละครนอกแบบหลวง

จากการศึกษาละครนอกแบบหลวงสามารถสรุปลักษณะเด่นเฉพาะตัว ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. การดำเนินเรื่อง มีความรวดเร็ว กระชับ แต่ช้ากว่าละครใน มีรูปแบบกระบวนการดำเนินเรื่องแต่ไม่มากนัก เน้นการดำเนินเรื่องด้วยเหตุการณ์ต่างๆของเรื่อง
2. ผู้แสดง ต้องมีความสามารถทางกระบวนการดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับละครใน และมีปฏิภาณไหวพริบในบทเจรจา อาจมีการแทรกมุขตลกให้เข้ากับเหตุการณ์ แต่ไม่ร้องเอง สามารถจัดผู้แสดงได้ 3 ลักษณะ คือ (1) ผู้หญิงแสดงล้วน (2) ชายจริงหญิงแท้ และ (3) ผู้ชายแสดงล้วน ซึ่งขึ้นอยู่กับความพร้อมของบุคลากร และโอกาสในการแสดง
3. กระบวนท่ารำ มีการแสดงกระบวนท่ารำประกอบอารมณ์ ในเพลงหน้าพาทย์ประเภทธรรมดา แต่ตัวเอกนั้นยังคงใช้แบบแผนอย่างละครใน เช่นการเปิดตัวละครเอก การรำในบทไป-มา มีการกระทบจังหวะที่ชัดเจน ซึ่งกระบวนรำนั้นจะกระชับ และรวดเร็วกว่าละครใน
4. เพลงที่ใช้ประกอบการแสดง มีเพลงร่ายนอก เพื่อดำเนินเรื่องให้กระชับ และยังคงเพลงของละครในเข้ามาผสมให้เกิดความไพเราะ แต่ปรับให้มีความกระชับยิ่งขึ้น
5. การแต่งกาย จะแต่งยืนเครื่องทั้งพระ และนางตามอย่างละครใน
6. การรักษารูปประเพณี มีระเบียบที่ยึดถือปฏิบัติมา คือ ตัวละครที่มีฐานะเป็นพระมหากษัตริย์สามารถเจรจาตลกได้ แต่ไม่มากอย่างเช่นละครนอกชาวบ้าน สามารถแสดงกิริยาอารมณ์ได้อย่างเปิดเผยกว่าละครใน ซึ่งจะมีทางเล่น (ทางเล่น คือ การกำหนดขั้นตอน บทบาท วิธีเล่น และคำพูดของการเล่นตลก) ที่สืบทอดกันมา

2.3 ลักษณะเด่นขององค์ประกอบในละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร

ละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทองตอน เลือกคู่-หาปลา พบว่าเคยมีแสดงกันมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 ดังปรากฏชื่อตัวละครหลายท่าน ได้แก่ คุณบัว เป็นท้าวสามนต์ คุณขำ เป็นตัวเงาะ คุณจันเป็นตัวพระสังข์ คุณอรุณ เป็นตัวนางจนา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546, หน้า 346) ซึ่งต่อมาได้เป็นครูละครหลวง และได้ถ่ายทอดรูปแบบการแสดงละครนอกแบบหลวงมาสู่กรมศิลปากร ได้รับความนิยมนจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นตอนที่มีความสนุกสนาน มีแบบแผน และชั้นเชิงในการแสดงที่ดี กรมศิลปากรได้ปรับปรุง และพัฒนาใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงในปัจจุบัน สามารถสรุปลักษณะเด่นตามองค์ประกอบต่างๆได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 การแสดงละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทองของกรมศิลปากร
(ที่มา : จินตนา พลานันท์กุลธร, 2559)

2.2.1 บทละคร ในตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร ได้รับการสืบทอดการแสดงมาจากครูละครหลวงในรัชกาลที่ 2 ผ่านครูอาจารย์หลายท่านจากสำนักต่างๆ เมื่อกรมศิลปากรจัดแสดงเรื่องสังข์ทองครั้งแรกในปี พ.ศ.2497 ท่านผู้หญิงแพ้ว สนธิทวงศ์เสนี ได้นำบทพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มาปรับปรุงแก้ไขและแทรกบทเจรจา ร่วมกับคุณครูมุล ยมะคุปต์ และคุณครูเฉลย สุขะวณิช และครูละครจากวังเจ้านายต่างๆ ร่วมฝึกหัดการแสดงให้แก่กรมศิลปากร เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ท้าวสามนต์กับนางมณฑา ให้พระธิดาทิ้งเจ็ดคน เลือกคู่ครองได้เองตามใจชอบ หกธิดาผู้พี่เลือกคู่ได้กษัตริย์ทั้งหกองค์ ส่วนนางธิดาองค์เล็กไม่ชอบใจผู้ใด ท้าวสามนต์เคืองพระทัย จึงรับสั่งให้ไปนำเจ้าเงาะ (พระสังข์) มาให้นางธิดาเลือก นางธิดามองเห็นรูปทองข้างในของเงาะ ก็นิกรักจึงทิ้งพวงมาลัยให้ หลังจากทิ้งนางได้เลือกคู่โดยเสีงพวงมาลัยให้เจ้าเงาะไป ทำให้ท้าวสามนต์ทรงกริ้วและได้ขับไล่นางไปอยู่กระท่อมปลายนา เมื่ออยู่ด้วยกันแต่เพียงสองคน เจ้าเงาะก็อดรูปไปให้นางธิดาเห็นตัวคนที่แท้จริงว่าที่แท้คือพระสังข์ทอง และอยู่ปลุกผักทำไร่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันสองผัวเมีย ท้าวสามนต์คิดกำจัดเจ้าเงาะจึงหาอุบายรับสั่งให้ลูกเขยทุกคนไปหาปลา มาคนละร้อยตัว ถ้าหาได้ไม่ครบจะต้องถูกลงอาญาถึงชีวิต พระสังข์มีมนต์เชื่อมหาจินดาก็เรียกปลาเข้ามาไว้มากมาย หกเขยจึงหาปลาไม่ได้ ต้องยอมให้พระสังข์เชือดปลาจุมุกเพื่อแลกกับปลาเพียงคนละสองตัว ครั้นธิดา และเจ้าเงาะนำปลาไปถวาย เป็นที่ไม่พอใจกับพี่นางทั้งหก จึงได้มีการพรุสวาทกันขึ้น นางมณฑาเห็นจึงเข้าห้ามและให้นางธิดากลับไปกระท่อมตามเดิม นอกจากนี้ยังพบว่ามีการแต่งบทร้องเพลงฟองน้ำขึ้นใหม่ ใช้สำหรับประกอบระบำปลา ความว่า

ร้องเพลงฟองน้ำ

ตะเพียนทองล่องลอยมาคลาคล่ำ	กะโหล่ดำว่ายแหวกขลาไหล
ปลาเทโพปลาสวายเรียงรายไป	เนื้ออ่อนไหวโลดเล่นวาริ
ปลาสร้อยล่องลอยมาเป็นเหล่า	พอปลาเค้าสูบกัดก็ลัดหนี
ปลาหมอเทศเคียงคู่อยู่มากมี	นวลจันทร์สีเป็นนวนชวนดู

(กรมศิลปากร, 2497, หน้า 25)

ภาพที่ 2 ระบายปลาในละครนอกแบบหลวงเรื่องสังข์ทอง
(ที่มา :วีรกร สุขศาสตร์, 2559)

2.2.2 รูปแบบการแสดง ในการแสดงละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ที่สำคัญคือ ทางเล่น ที่กำหนดไว้ไม่เล่นอิสระ จะไม่หยาบจนเกินไป และคงมีกระบวนทำรำอย่างละครใน แต่มีท่ารำที่กระชับตามบท และมีการแสดงออกทางอารมณ์ของตัวละคร ในการเจรจา มีการรำตีบทประกอบ ตัวอย่างเช่น กระบวนรำออกเพลงภาษา กระบวนรำรจนาเสียงพวงมาลัยในตอนเลือกคู่ และกระบวนรำเพลงกลม ทำรำการตัดจุกหอกเขย ในตอนหาปลา ซึ่งเป็นกระบวนที่ได้ถ่ายทอดมาจากบรมครูละครหลวงในรัชกาลที่ 2 (ประเมษฐ์ บุญยะชัย, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 27 มกราคม 2562)

ภาพที่ 3 การตัดจุกหอกเขยในละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ของกรมศิลปากร
(ที่มา : Dhanit Yupho, 1963, หน้า 128)

2.2.3 เพลงร้อง ในการแสดงละครนอกแบบหลวงนั้นจะมีเพลงร้องที่เป็นลักษณะเด่น และมีความไพเราะ กล่าวคือ เพลงร้องนั้นจะผสมกันระหว่างเพลงทางนอก และเพลงทางใน ไม่ใช่เพลงที่เป็นทางนอกแบบชาวบ้านทั้งหมด เช่น เพลงขึ้นพลับพลาออก เพลงโ้ไอ้โลมนอก โ้ไอ้ป่นอก เป็นต้น

2.2.4 เครื่องแต่งกายของผู้แสดงละครนอกแบบหลวง จะแต่งกายยื่นเครื่องทั้งพระ และนาง ตามรูปแบบของละครใน คือตัวพระจะใส่แขนยาวทั้งหมด ซึ่งจะต่างจากละครนอกทั่วไป (ประเมษฐ์ บุญยะชัย , การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 27 มกราคม 2562)

ภาพที่ 4 การแต่งกายในละครนอก
(ที่มา : บงกช บางยี่ขัน, 2562)

ภาพที่ 5 การแต่งกายในละครนอกแบบหลวง
(ที่มา : บงกช บางยี่ขัน, 2561)

2.2.5 ฉาก ในเรื่องสังข์ทองนั้นผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงสภาพบ้านเมือง ความเป็นอยู่ของประชาชน อาชีพ วิถีชีวิตต่างๆ ไว้ในบทละคร เมื่อกรมศิลปากรจัดการแสดงเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา นั้น ลวดลายต่างๆ จะเป็นลายไทย ถ้าเป็นฉากห้องพระโรง ก็จะเป็นลวดลายไทยๆ ที่สวยงาม หากเป็นฉากป่าก็จะเป็นธรรมชาติ มีต้นไม้ตามบทที่กล่าวถึง มีโขดหิน มีลำธาร หากเป็นฉากกระท่อม ปลายนา ก็จะเป็นกระท่อมไม้ไผ่ หลังคามุงแฝกมีแคร่ไม้ไผ่ มีเครื่องประกอบหุงหาอาหาร บรรยากาศเป็นท้องนา ให้นึกถึงเพิงที่ปักระหว่างทำนา แต่ในการแสดงจำเป็นต้องทำให้สวยงาม มีห้องหับ” (สุธี ปิ๋วบุตร, 2561, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 6 ฉากห้องพระโรงหน้า
(ที่มา : จินตนา พลานันท์กุลธร, 2559)

ภาพที่ 7 ฉากกระท่อมปลายนา

ละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอน เลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร ได้รับการสืบทอดมาแต่ครูละครหลวงในรัชกาลที่ 2 จัดแสดงครั้งแรกในปี พ.ศ.2497 และนิยมแสดงเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นตอนที่มีเนื้อหาลงทุนน้อยคนชมง่าย มีรูปแบบการแสดงที่สำคัญคือ ทางเล่นที่กำหนดไว้ ไม่

เล่นอิสระ ไม่หยาบจนเกินไป มีกระบวนการทำงามอย่างละครใน แต่กระชับตามบท และมีการแสดงออกทางอารมณ์ของตัวละคร ในการเจรจา มีการลำดับทประกอบ ประกอบกับดนตรีที่ไพเราะมีลักษณะเด่นเฉพาะตัว คือเพลงร้องนั้นจะผสมกันระหว่างเพลงทางนอก และเพลงทางใน การแต่งกายยืนเครื่องตามรูปแบบละครใน มีฉากที่แสดงให้เห็นความจริงของเรื่อง เพื่อเพิ่มอรรถรสให้ผู้ชมยิ่งขึ้น

อภิปรายผล

งานวิจัยเรื่อง “ความแพร่หลาย และลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอน เล็กคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร” นำไปสู่การอภิปรายในประเด็นสำคัญ คือ

1. ความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเรื่องที่สามารถอ่านได้ทุกเพศทุกวัย เพราะเป็นวรรณกรรมที่ให้ความสนุกสนาน อีกทั้งยังสอดแทรกจริยธรรม คติธรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณีของไทย ได้รับความนิยมนอย่างแพร่หลายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในรูปแบบของนิทานชาดก และในการแสดงละครนอก ซึ่งคำนิยมและแนวความคิดจากเรื่องมีความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของคนไทย เพราะความสามารถของผู้เล่านิทาน ผู้นำนิทานมาแต่งเป็นบทละคร และผู้นำบทละครมาจัดแสดง ช่วยขัดเกลาให้นาฏกรรม และสังคมไทยอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืนซึ่งสอดคล้องกับ สุภัค มหาวรากร (2547, หน้า 89-90) กล่าวไว้ว่า สุวรรณสังข์ชาดกเป็นวรรณกรรมต้นแบบของเรื่องสังข์ทอง มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนหลักธรรม จึงเน้นบทบาทของพระโพธิสัตว์และนำเสนอหลักธรรมอย่างเด่นชัด ในบทละครครั้งกรุงเก่าและบทพระราชนิพนธ์มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้แสดงละครนอกให้ประชาชนทั่วไปชม จึงเน้นแสดงลักษณะนิสัยตัวละคร ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆอย่างเด่นชัด เพื่อให้ผู้ชมสนุกสนานจึงเน้นความบันเทิงเป็นหลัก จึงปรับเปลี่ยนบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในขณะนั้น รวมถึงการสร้างอารมณ์ขันให้โดดเด่นเหนืออารมณ์อื่น

2. ลักษณะของละครนอกแบบหลวง เป็นละครที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยปรับปรุงขึ้นโดยนำละครนอกมาผสมผสานกับจารีตของละครใน มีการปรับกระบวนการเล่น ทำนองร้อง และวิธีการทำให้ต่างจากละครนอกเดิม เพื่อให้ละครผู้หญิงของหลวงของพระองค์แสดง ดังที่ เสาวณิต วิงวอน (2558, หน้า 97-98) กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า “ละครนอกแบบหลวงเป็นการผสมผสานข้อดีของบทละครนอกและบทละครในไว้ด้วยกัน กล่าวคือ บทพรรณนาจะตัดทอนสั้นลงกว่าบทละครใน ทำให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วทันใจ เมื่อแสดงกระบวนการจะช้าและละเอียดกว่าละครนอกนอกเดิมที่จำนวนคำกลอนน้อย กระชับ แต่ขณะเดียวกันก็มีบทที่ทำให้เกิดกระบวนการงามแบบละครในด้วย นอกจากนี้ยังทรงปรับบทให้มีความสุภาพกว่าบทละครนอกแบบเก่า บทวิวาทคำทอเสียดสีอาจแฝงเป็นนัยแต่ไม่หยาบคาย เพราะในส่วนนี้ถือเป็นหัวใจของละครนอก นั่นคือ ความตลก ดังนั้นละครนอกแบบหลวงจึงเป็นที่นิยมตลอดมา อีกทั้งยังมีการปรับปรุงสร้างสรรค์บทเข้ากับยุคสมัย”

3. ลักษณะเด่นของละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร การแสดงละครนอกแบบหลวง เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากร นั้นได้รับการถ่ายทอดมาแต่ครั้งกรุงละครหลวงในรัชกาลที่ 2 ผ่านครูอาจารย์จากสำนักต่างๆ ที่ได้เข้ามาวางรากฐานในสมัยนั้น ได้สืบทอดต่อมาถึงปัจจุบัน โดยการแสดงในแต่ละครั้งจะขึ้นอยู่กับบริบทในการแสดง ซึ่งมีผลต่อการปรับปรุงบทให้เป็นไปตามโอกาสที่ใช้แสดง สถานที่ หรือระยะเวลา ดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ ได้กล่าวไว้ว่า “บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง มีมาแต่โบราณในสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ได้ทรงปรับปรุงแก้ไขและทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องสังข์ทองขึ้นใหม่เฉพาะบางตอน บทที่นิยมกันว่าดียิ่ง คือตอนเลือกคู่และหาปลาหาเนื้อ กับ ตอนตีกลี ซึ่งเหมาะแก่การแสดงละครนอกเป็นอย่างยิ่ง เพราะทรงนำเอาคำสำนวนอย่างชาวบ้านร้านตลาดมาทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นบทละครอันไพเราะ จนยึดถือกันเป็นแบบครูทั้งบทกลอนและวิธีการแสดง เพราะมีแบบแผนชั้นเชิงในการเล่นที่น่าดูน่าชม” (กรมศิลปากร, 2497, หน้าคำนำ)

ข้อเสนอแนะ

1. ในการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสังข์ทองผู้วิจัยเพียงศึกษาถึงแหล่งที่มาของบทละครเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา ของกรมศิลปากรเท่านั้น หากแต่ยังพบว่ามีอีกหลายสำนวน ที่มีความแตกต่างกันให้ศึกษาเพิ่มเติม
2. ควรมีการศึกษาเรื่องสังข์ทองในตอนอื่นๆ ที่น่าสนใจ เช่น ตอนตีกลี เป็นต้น
3. ควรมีการศึกษาในเรื่องการพัฒนาจากวรรณกรรมไปสู่นาฏกรรม ที่เชื่อมโยงการนำดิศธรรมที่ปรากฏในเรื่อง ไปเป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาคุณภาพมนุษย์

เอกสารอ้างอิง

- จินตนา พลานันทกุลธร. (2559, มิถุนายน 12). ภาพการแสดงละครนอกผู้ชายแสดงล้วน เรื่องสังข์ทอง ตอนกระท่อมปลายนา โดยกลุ่มศิลปินวังหน้า ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพฯ. สืบค้นจาก https://www.facebook.com/tookta.jinny/media_set?set=a.814602925342176&type=3
- ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2546). *ละครที่อนร่า*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2545). *บทละครนอกพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 2* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์.
- บงกช บางยี่ขัน. (2561, มกราคม 21). ภาพการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนมณฑลาลงกระท่อม ณ สังกัดศาลา. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10208592502489893&set=a.10208592224362940&type=3&theater>.

- บงกช บางยี่ขัน. (2562, กุมภาพันธ์ 24). ภาพการแสดงละครนอก เรื่องคาวี ตอนคันทมาลีขึ้นหิ้ง ณ สังคีต
ศาลา ปีที่ 61. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10211085065762417&set=a.10211084762954847&type=3&sfns=mo>.
- ราตรี ผลาภิรมย์. (2520). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีรกร สุขศาสตร์. (2554, กุมภาพันธ์ 10). *การแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง เนื้อในพระราชพิธี
พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี*
สืบค้นจาก https://www.youtube.com/watch?v=FTV0avmMx_k
- กรมศิลปากร. (2497). *บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่และหาปลา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
พระจันทร์.
- สุภัค มหาวรรการ. (2547). *การแปรรูปวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ
โรฒ, คณะมนุษยศาสตร์, ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2543). *วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๗*.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวณิต วิงวอน. (2558). *บทละครนอกแบบหลวง : การพินิจด้วยตัวบทผู้กระบวนการแสดง*. ใน *สรณัฐ
ไต้ลังคะ, รัตนพล ชื่นคำ (บรรณาธิการ), การประชุมวิชาการระดับชาติ เรื่อง “เฉลิมบรมราช
กุมาร นาฏวรรณคดีสโมสร” (หน้า 92-125)*. ณ ห้องประชุมและแสดงดนตรี อาคารจุฬารณณ์
พิศาลศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 18 กันยายน 2558.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2515). *บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
บัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หอพระสมุดวชิรญาณ. (2512). *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่อง นางมโนราห์และสังข์ทอง (พิมพ์ครั้งที่ 5)*.
ธนบุรี: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.
- Dhanit Yupho. (1963). *The Khon and Lakon*. Bangkok: The Fine Department.